

O krizi javnog prostora

Kada se danas govori o krizi javnog prostora najčešće se pomišlja na situacije koje je u gradovima stvorio razvoj individualnog prometa, na zagušene ulice i na trgove što su ih zauzela metalna krda u mirovanju, pa zatim na zapuštene nasade i parkove, na oštećene fasade kuća po ulicama, na sve nametljiviju sveprisutnost smeća. U daljnjem slijedu razmišljanja nailazimo na niz drugih, uznemirujućih pojava, kao što je to stalno nedostajanje *društvenih sadržaja* u velikim dijelovima grada; knjižnica, čitaonica, kinematografa, raznih sportskih igrališta, kupališta, bazena, te svih mogućih prostora u kojima bi se ljudi mogli okupljati, pa i trgova koji bi zaista pozivali prolaznike na zaustavljanje. I konačno, u toku takvih razmišljanja javlja se i

mučno pitanje: nije li javni prostor prestao biti potrebom urbanizirana čovjeka danas?

MILAN PRELOG Zaista, između radnih mjesta i stanova sve se više širi *ničija zemlja*; prostor koji treba što brže prijeći, gdje se kreće bez ikakve volje (a ponekad i mogućnosti) za zadržavanjem, za susretom s drugim ljudima. Uspostavljanje manjih pješćakih zona u središtima, te sezonsko postavljanje stolova ugostiteljskih lokala na pločnicima, slave se danas kao uspjesi u humanizaciji grada, a time se zapravo nehotice priznaje da su široki prostori oko ovih malenih oaza zapravo nehumani. Nije slučajno da je suvremeni proces *humanizacije grada* otpočeo u njihovim povijesnim središtima koja su oblikovana uglavnom prije nego što je grad počeo naglo rasti, da procesi obnove povijesnih jezgri širom Evrope nisu više samo ostvarenja snova ljubitelja i branitelja *stari*, nego da ih određuju i stvarne potrebe gradskog stanovništva. No bez obzira na motive procesa revitalizacije ovo no-

vo priklanjanje starom određeno je onom značajnom ulogom koju ima javni prostor u starijim oblicima organizacije grada.

Susrećući se s raznim pojavama krize javnog prostora predstavnici gradskih uprava pozivaju se na neprestani porast troškova za održavanje čistoće i uređenja grada i stalno traže nove *ekonomske* instrumente za rješenje teških situacija i to, gotovo u pravilu, opterećujući dodatno lične dohotke građana. Prenosanje niza komunalnih troškova na same građane, njihova ugradnja u cijenu novih stanova, u pristojbu za uređenje zemljišta, za čistoću, dostižu granicu iza koje se nastojanja za održavanje komunalnog standarda sve više sukobljuju s ograničenim platežnih mogućnostima gradskog stanovništva. Tako se širenje telefonske mreže i broja priključaka uvjetuje visokim financijskim mogućnostima samih građana, izgradnja novih i rekonstrukcija starih prometnica oslanja se na posebne zajmove za ceste, a podizanje zdravstvenih, školskih i rekreacionih objekata financira se raznim samodoprinosima. Nasuprot tome, možda kao neka čudna protuteža ugrožavanju društvenog standarda, same stanarine – napose u starijim središnjim dijelovima grada – održavaju se na razini koja ne omogućuje ni održavanje samih građevina.

Stvaranje raznih novih ekonomskih instrumenata s kojim se nastoji izaći iz kritičnih situacija u javnim prostorima, na području društvenog standarda uopće, i to prvenstveno posredstvom izravnog ili neizravnog opterećivanja samih građana, otkriva pravu istinu da se čitava područja gradskog života nalaze zapravo i z v a n postojećeg ekonomskog sustava, odnosno, dogmi po kojima samo ono što ima ekonomsko opravdanje ima i pravo na život.

I dok izgradnja novih cesta ima određeno ekonomsko opravdanje dotle obnova drvoreda otrovanih ispušnim plinovima, zelenih površina i parkova – a da se o estetskim momentima u gradskim prostorima i ne govori – posve izmiču jednostavnim ekonomskim računicama. Neki ekonomisti (među ostalima K. Gailbraith) već su odavno utvrdili, kako suvremena ekonomija nužno zapostavlja cijela područja društvenih potreba uslijed nemogućnosti da se egzaktno izmjere njihove vrijednosti i tako uključe u sektor rentabilne proizvodnje. U jednoj od svojih rasprava francuski ekonomist Bertrand de Jouvenel podsjetio je na razgovor Sokrata i sofista Antifona što ga je prenio Ksenofon. Prigovarajući Sokratu što svoje poduke daje besplatno, Antifon je ustvrdio kako

**PROMATRAJUĆI
URBANIZAM KOJI
SE OSTVARIVAO
TOKOM DRUGE
POLOVICE
PROŠLOG
STOLJEĆA MOŽE SE
JASNO ZAPAZITI
KAO GUBITAK
DRUŠTVENIH
SADRŽAJA
PRATI ZAMIRANJE
ESTETSKIH
SADRŽAJA U
GRADU**

one samim time postaju bezvrijedne, čemu Jouvenel dodaje s nešto ironije kako je to zapravo posve moderan argument, jer se upravo danas samo naplaćene usluge uključuju u *proizvodnju*, dok se darovane, besplatne odnosno neplaćene, ne mogu svrstati nikamo. A ka-

ko je ostvarivanje istinske kvalitete urbanog života moguće jedino posredstvom intervencija koje nemaju neposredni rentabilitet – ili se čak moraju davati besplatno – one izlaze iz područja ekonomije u užem smislu tog pojma.

Istinski domašaj krize javnog prostora moći ćemo bolje dokučiti tek ako shvatimo da su javni prostori u samoj biti z a j e d n i č k i prostori manjih ili većih društvenih grupacija. Ne precjenjujući djelovanje organizacije prostora na ljude i njihove grupacije, treba ipak utvrditi da je oblikovanje određenih sredina najuže povezano s društvenim identitetom ljudi koji u njima žive. Tako nam postaju razumljiviji otpori stanovnika nekadašnjih slumova u industrijsko-rudarskom području njemačkog Ruhra, u Engleskoj i Francuskoj protiv preseljenja u nove stambene četvrti. Očigledno ti otpori ne proizlaze samo iz materijalnih razloga, nego odatle što su stanovnici tih starijih četvrti posvojili njihov prostor, stvorili svoju okolinu. Nastajući u prvim razdobljima industrijalizacije ova stara radnička predgrađa zadržala su onaj osebniji odnos javnog i privatnog prostora koji je suvremena izgradnja posve zaniijekala. Ma koliko bili maleni trgovci u tim predgrađima i razna dvorišta u nisko izgrađenim tkivima, to su bili prostori zajedništva. Poznati su sociološki podaci o nezadovoljstvu stanovništva starih degradiranih četvrti koje je preseľeno u nova gradska naselja. Ne poričući da su postigli viši standard stanovanja, oni u velikoj većini žale za izgubljenom društvenošću. To su podaci koji pokazuju kako je za ljude osjećaj zajedništva često puta važniji od takozvanog komfora. U dugoj povijesti gradova kriza javnog prostora predstavlja razmjerno novu pojavu. Ona se javlja usporedno s naglim rastom evropskih gradova u prošlom stoljeću, u razdoblju nezadrživog širenja industrijske proizvodnje. Evropski je velegrad razmjerno mlad. Treba se samo podsjetiti nekih statističkih podataka: pretkraj 18. stoljeća tek jedan jedini grad

ČITAVA PODRUČJA GRADSKOG ŽIVOTA NALAZE SE ZAPRAVO IZVAN POSTOJEĆEG EKONOMSKOG SUSTAVA, ODNOSNO, DOGMI PO KOJIMA SAMO ONO ŠTO IMA EKONOMSKO OPRAVDANJE IMA I PRAVO NA ŽIVOT

u Evropi, a to je bio London, imao je nešto manje od milijun stanovnika. Pariz je oko 1800. imao svega 547.000 stanovnika, Moskva oko 360.000 stanovnika, a Berlin jedva 200.000 stanovnika. Krajem 19. stoljeća sve su to višemiľijunske aglomeracije. Oko 1950. – dakle polovicom našeg stoljeća – *veliki London* obuhvaća već 11 i po milijuna stanovnika, Pariz gotovo 8 milijuna, isto toliko otprilike i Moskva, a neposredno prije početka drugog svjetskog rata Berlin je imao oko 5 milijuna stanovnika. Takav nagli rast gradskog stanovništva izazvao je i ubrzao izgradnju stambenih sadržaja. To sad više nisu samo radnička naselja nego stambeni objekti za druge društvene slojeve koji su proizašli iz razvoja sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. Činjenicu da je rast gradova u prostoru nastao prvenstveno umnažanjem najamne stambene arhitekture povijest arhitekture i gradogradnje nedovoljno ističu, možda baš zato što se upravo ovdje susreće malo ostvarenih kvaliteta.

Danas, kada se sva odgovornost za neuspjehe u izgradnji novog grada prebacuju na *funkcionalizam*, zaboravlja se da je izgradnja velikih dijelova urbanih tkiva u kojima prevladavaju samo jednolični stambeni sadržaji otpočela u Evropi još u prošlom stoljeću. Gotovo svi veći grado-

vi još imaju svoje stare, tugaljive, stambene četvrti u koje ne zalazi nitko osim njihovih stanovnika (kao i u naše današnje vrijeme) i gdje je pitanje javnih prostora i raznih društvenih sadržaja ostalo isto tako neriješeno kao i u gradova nastalih polovicom ovog našeg stoljeća. Humanosti starih predgrađa nije pridonijelo baš mnogo što su se na proćeljima njihovih kuća javljali umorni odjeci starih velikih stilova u skromnoj izvedbi, kao što ni suvremeni eksperimenti o historicističkim motivima ne mogu opravdati gigantizam nekih stambenih naselja koja su gradili razni *postmodernistički* arhitekti. Ustvari kriza javnog prostora otpočinje i širi se s razvojem procesa industrijalizacije. Razvoj koji je tako započet ponudio je i nudi gradskom stanovništvu umjesto tradicionalnog prostora druge sredine za okupljanje, ponajprije one u koje se ulazi potrošnjom. U devetnaestom stoljeću započeo je onaj put na kojeg se kraju nalazimo danas, a na njemu se od borbe za društveni standard kreće prema ućahurenju u privatnu, samozadovoljnu izdvojenost. Promatrajući urbanizam koji se ostvarivao tokom druge polovice prošlog stoljeća može se jasno zapaziti kako gubitak društvenih sadržaja prati zamiranje estetskih sadržaja u gradu. Kada je potkraj prošlog stoljeća bečki urbanist Camillo Sitte kritizirao urbanizam svog doba zbog gubitka umjetničke kvalitete izgradnje gradskih cjelina, pozivao se upravo na stare trgove, na razna nepravilna proširenja ulica u gusto izgrađenom gradskom tkivu, na obilje objekata koji su svojim prostorima i simboličkim oblicima zastupali razne oblike društvenosti. Sitte je imao pravo, no putovi koje je on predlagao za izlaz iz takvog stanja bili su suviše historicistički obojeni, a degradacija

novog gradskog tkiva nije nastupila samo zbog estetskog sljepila nekih njegovih graditelja, nego što je estetski faktor uopće bio prognan u ničiju zemlju, napušten od ekonomije.

Sitteovo pozivanje na prošlost oslanjalo se zaista na stvarne podatke. Povijest gradova pokazuje trajnu nerazdvojjivost isprepletenost društvenih zajedništava u javnom prostoru: na ulicama, trgovima, u profanim i sakralnim građevinama. Analiza starih predindustrijskih gradova, pa tako i srednjovjekovnih, otkriva začuđujuću rasprostranjenost javnih površina unutar gradskih zidina, dakle na površinama koje su bile zapravo veoma skupe. Kada bi se preračunavala ekonomska vrijednost tih *pranih* površina po strogim kriterijima troškova uređenja građevinskog zemljišta, došlo bi se do neobično visokih cijena. Premda u starim gradovima nisu postojali mnogi elementi suvremene

infrastrukture, sam trošak izgradnje obrambenih zidova znatno bi terećio svaku česticu unutar njihova kruga, a ipak se u mnogih gradova javlja razmjerno rano razvijena kanalizacija, popločuju se ulice i snabdijeva stanovništvo vodom preko javnih česmi. Na pitanje zašto kriteriji takozvane diferencijalne zemljišne rente (koja se u evropskim gradovima primjenjuje već vrlo rano) nisu primjenjivani na javne prostore, nema jed-

ISTINSKI DOMAŠAJ KRIZE JAVNOG PROSTORA MOĆI ĆEMO BOLJE DOKUČITI TEK AKO SHVATIMO DA SU JAVNI PROSTORI U SA-MOJ BITI ZAJEDNIČKI PROSTORI MANJIH ILI VEĆIH DRUŠTVENIH GRUPACIJA

ništvo vodom preko javnih česmi. Na pitanje zašto kriteriji takozvane diferencijalne zemljišne rente (koja se u evropskim gradovima primjenjuje već vrlo rano) nisu primjenjivani na javne prostore, nema jed-

nostavna odgovora. Teško je pretpostaviti da je takav odnos prema javnom prostoru proizašao samo iz nekog razvijenog osjećaja za estetske vrijednosti raščlanjenog tkiva ili neke posebne *mecenatske* blagohotnosti gradskih uprava. Jedini je stvarni odgovor taj, da je estetsko imalo društveni značaj, da su javni prostori u jučerašnjim gradovima imali jasnu društvenu funkciju stvaranja i održavanja osjećaja zajedništva, a samim time i postajali sredstvom potvrde od određenog ekonomsko-društvenog sustava.

Povijest ekonomije susrela se već odavno, a i stalno se bavi pitanjem takozvanih ne-ekonomskih rashoda u životu raznih društvenih sredina i povijesnih razdoblja. Vrlo se često susreće čuđenje zbog uludo rasutih sredstava, zbog opće *neracionalnosti* života u predindustrijskim razdobljima. Tako povjesničar antike, a napose Rima, Gilbert Charles Picard traži uzroke monumentalizmu carskog Rima u pomanjkanju mogućnosti plodnog reinvestiranja stečenih višaka. Rimljani su *okamenili svoje viškove u monumentalnom ukrasu koji s ekonomskog stanovišta predstavlja doduše sjajan, ali potpuno jalov epifenomen*. Takav isti kritički princip primjenjuju mnogi drugi autori govoreći o starim gradovima. U svim takvim gradovima oni zatiču prostore i građevine koje nemaju nikakva opravdanja sa stanovišta onih *razumnih* ekonomskih kriterija koji su se utvrdili u prošlom i našem stoljeću. U tom prilično složenom zboru odvojio se donekle glas engleskog ekonomista Keynesa u poznatom odlomku njegove *Opće teorije*, gdje raspravlja o ekonomičnosti egipatskih piramida i gotičkih katedrala. To Keynesovo ekonomsko opravdanje neprivrednih izdataka u neposrednoj je vezi s osnovnim pouka-

ma njegove teorije ekonomskog značenja aktivizacije potrošnje. Izgradnja katedrala u srednjovjekovnim gradovima imala je sigurno i svoje ekonomske dimenzije; ona je privlačila široke skupove obrtnika i umjetnika, povećavala novčanu masu koja je bila u opticaju i napokon neko je ekonomsko opravdanje postignuto. No sam problem je još složeniji: riječ je zapravo o izrazito društvenim potrebama takve izgradnje. No tu zalazimo na područje gusto posuto minama različitih teorija i tumačenja. Doduše poprilično su jednoglasni i povjesničari i ekonomisti kada utvrđuju kako je u održanju i u potvrdi raznih oblika vlasti u predindustrijskom razdoblju važnu ulogu igrao faktor reprezentacije. No reprezentacija se u raznim graditeljskim intervencijama prvenstveno izražava estetskim sredstvima: kuća bogata građanina, palača velikaša, vladarski dvor, zgrade koje predstavljaju središta svjetovnih i duhovnih vlasti, gradske zidine i parkovi nesumnjivi su nosioci estetskih poruka. Zalažući se za odbacivanje podjele troškova na ekonomske i izvan-ekonomske, francuski povjesničar Paul Weyne kaže: *Ekonomija i reprezentacija su dvije apstrakcije koje mi prihvaćamo kao odijeljene stvari. No one se ne mogu suprotstavljati, čak ni na papiru, jer su dva aspekta jednog istog procesa: svako društvo ima izvjesne aktivnosti koje su ekonomske po svojim materijalnim posljedicama, a duhovne po svojim motivacijama*. Max Weber je svojedobno točno dijagnosticirao: *Luksuz kao posljedica odbijanja da se racionalno organizira potrošnja nije nikada suvišan za klasu feudalne vlastele... Luksuz je jedno od sredstava kojim se ona društveno potvrđuje*. Polemizirajući s raznim ekonomskim teorijama koje iz povijesnih davina prizi-

vaju monumentalna svjedočanstva, sam Weyne je još oštrij: *Gigantizam ranije izgradnje ne bi nas smio prevariti. Daleko je jeftinije izgraditi ono što arheolozi i turisti nazivaju visokom kulturom bogatom spomenicima nego nahraniti cijelo pučanstvo. Sve zavisi od klase koja je na vlasti, koja skuplja višak i određuje njegovu raspodjelu.*

Postoji sigurno određena jezgra istine u poznatim optužbama umjetnosti kao jednog oblika *razmetljive potrošnje dokoličarske klase*, koje je podigao Thorstein Webben. No u njegovim asketskim tezama prevladava ipak ona ideološka interpretacija zakonitosti povjesnog rasta novovjekovnog kapitalizma koju je Max Weber obilježavao pojmom protestantske etike. Kritika razmetljive potrošnje, pozivanje na izvjesna odricanja, zapravo opravdavaju proces postojanja oplodnije stečenih viškova bez rasipanja u izvanprivredne svrhe. Štoviše, prema tim principima rast kapitala mora biti nezadrživ, investicija mora roditi novu investiciju, a to je zapravo proces s kojim se danas susrećemo u cijelom razvijenom svijetu. Iz njega proizlaze najdublji korjени onih odnosa prema javnom prostoru kao društvenoj i estetskoj sredini koji nas danas tako duboko zabrinjavaju. Ostavljajući

**UMNOŽAVANJE
HRAMOVA UM-
JETNOSTI NE BI
SMJELO PRIKRI-
TI ČINJENICU DA
JE ONA ZAPRA-
VO ISTJERANA IZ
JAVNIH PROSTO-
RA, IZ CJELINE
GRADA**

ovdje postrance pitanje koliko je vanjsko isticanje bogatstva i moći predstavljalo neko vraćanje društvu dijela stečenih višaka preko estetskih komunikacija

sa okolinom, ne možemo sumnjati da su same umjetničke poruke, usprkos svojoj povezanosti uz vladajuće slojeve bile idealno nijekanje nepravednog i ružnog svijeta; svoju stvarnost umjetnost je uistinu prikrivala ali ju je isto tako i otkrivala, pa je zapravo uvijek bila dvolični saveznik vladajućim snagama. No prošlo stoljeće konačno je otkrilo taj njen dvojni karakter i estetsko se postepeno proganja u posebni rezervat. Ekspanzivnoj privredi koja uspijeva sve bolje zadovoljiti ne samo elementarne nego i razne više potrebe svih onih koji se u nju uključuju, očito postaju sve manje potrebni raznorazni ukrasi. Čista privredna svrhovitost, koja se sve jasnije izražava kao vladajuća ideologija privede od polovice prošlog stoljeća, ima kao neposrednu posljedicu odbacivanje raznih, pa i estetskih maski vlasti nad ljudima. Dakako, taj proces demaskiranja odvija se postepeno, uz mnoga proturječja, – no u njegovom okviru treba promatrati razvoj pojma slobode umjetnosti koja se često tumači kao puka posljedica opće demokratizacije. Izdvajanje estetske sfere u posebne rezervate, u kojima razne umjetničke pobune protiv nepravednog svijeta imaju to više slobode što su nemoćnije da ugroze određeni poredak, tek je naličje takozvane slobode umjetnosti. Možda to najjasnije pokazuje činjenica kakva je sudbina umjetnosti industrijskog razdoblja u javnom prostoru grada. Umjetnost u suvremenom gradu jest i ostaje gost. Njoj se odilazi u pohode u posebne prostore, muzeje, galerije, salone i ateljee. Umnožavanje takvih *hramova* umjetnosti ne bi smjelo prikriti činjenicu da je ona zapravo istjerana iz javnih prostora, iz cjeline grada. Nekoliko javnih spomenika ne mogu prikriti estetsku pustoš ulica i trgova, kao što ni poneka reprezen-

**ODREĐUJUĆI
OVU KRIZU U
PROSTORU KAO
KRIZU ZAJED-
NIŠTVA MORAMO
OTKRITI SVE
OŠTRIJE SUKO-
BE UŽIH EKO-
NOMSKIH I ŠIRIH
DRUŠTVENIH IN-
TERESA, SUKO-
BE SREDSTAVA I
CILJEVA**

veze prema *Kulturi* dovode do stvaranja određenih fondova kojima se financira djelatnost ustanova koje okupljaju umjetničku baštinu ili se bave spašavanjem njenih ostataka u prostoru, javni prostor još uvijek čekaju ekonomske instrumente koji bi ih oplemenili ili čak uspostavili. Naš grad je prepun takvih primjera.

Kriza javnog prostora ne objavljuje se samo gradskim aglomeracijama, nego i izvan njih, svuda gdje se mogu ostvariti određeni privredni ciljevi. Teoretsku postavku o zajedničkim javnim, društvenim dobrima, kao što su to vodotoci rijeka, morske obale pa i cijeli krajolik, neprestano niječe privredna praksa. Naučeni da ekonomske interese a priori izjednačavamo s društvenim, gubimo mogućnost objektivne procjene gubitaka koje donosi neki privredni zahvat u prostoru. Usprkos svim mogućim ekološkim deklaracijama neprestano se susrećemo sa zagađenjem voda, zraka i pustošenjem pejzaža. Treba znati: u strogoj privrednoj računici prostor se pretvara u svojevrsnu sirovinu. Čitav naš prostor obilježen je raznim posjedima, a to znači da su njegovi dijelovi podvrgnuti raznovrsnim interesima. Ako

tativna zgrada ne može sakriti monotoniju cjelokupnog izgrađenog tkiva. Sudbina javnih prostora u suvremenom gradu jednaka je sudbini umjetnosti; oni se nalaze izvan ekonomije. I dok neke konvencionalne oba-

neko građevno poduzeće ili industrijski pogon kupe kakav šumoviti brežuljak ili cijelo brdo gdje se ispod tankog sloja zemlje nalazi kamen ili tupina, oni mogu slobodno te brežuljke ili bregove u razmjerno kratkom vremenu izbrisati iz krajolika. U ime nekog vlasništva može se kopati šljunak ili zemlja crljenica i ostavljati bezbrojni ožiljci u pejzažu od Istre do neposredne blizine Zagreba. Dakako ne može se nijekati neka društvena korisnost takvog iskorištavanja tla, no još smo uvijek daleko od toga da (bez prodaje) priznamo društvenu korisnost ljepote pejzaža, a još daje od toga da bi se mogle objektivno odvagnuti te dvije društvene koristi. Bar nakon Hegela dobro znamo da je *prirodno lijepo* kategorija naše svijesti, da razne prirodne pojave postaju za nas stvarnost tek u mislima, riječima, slikama i pjesmama. Uništavajući prirodu zapravo sakatimo ljudske estetske doživljaje. Ostavljajući ovdje namjerno po strani probleme biološke degradacije ljudske okoline koja se može više ili manje egzaktno utvrditi (ali se nikada ne naplaćuje od počinioca), a ističući estetska zagađenja, krećemo se na području koje se nalazi potpuno izvan svake ekonomske kategorije. Jer se suvremenim ekonomskim instrumentima estetske štete uopće ne mogu procijeniti. Liječenje nekog otrovanog čovjeka oslanja se na određene egzaktno metode, no estetsko siromašenje ljudi još nitko nije proglasio bolešću. Naši deklarativni stavovi o zaštiti ljudske okoline, ma koliko bili ponekad zvučni, ne mogu nam pružiti najmanji alibi.

Možda nitko nije iskrenije formulirao stavove suvremenog industrijalizma prema prirodnim ljepotama, prema prostoru opće, od novog američkog ministra unutrašnjih poslova Jamesa Gausa Watta.

Osnovno geslo kojim je nastupio u svom ministarstvu (pod koje među ostalim spada i zaštita prostora, te koje upravlja nacionalnim parkovima) glasi: *Katastrofa američke ekonomije može se izbjeći samo ako se industriji daje sloboda da radi što hoće*. Umjesto osoblja koje je po njegovom mišljenju bilo zadojeno ekološkim zabludama, on se nastojao okružiti koji više neće ometati nesmetanu eksploataciju prirodnih bogatstava zemlje. Zalažući se za smanjenje nacionalnih parkova i njihovo bolje ekonomsko iskorištavanje, među ostalim i preko turista, Watt se obratio poslovnim ljudima da ga samo obavijeste o problemima i ljudima koji im smetaju obećavajući da će *te probleme i ljude ukloniti najkraćim putem*.

Bolje se ponekad suočiti s riječima kojima se najiskrenije ispovijeda zasada neograničenog privrednog rasta nego se neprestano susretati s ljeporječivim deklaracijama iza kojih ne slijede nikakve stvarne akcije.

Kriza javnog prostora kao oblik krize ljudskog zajedništva i suviše je ozbiljna, a da bi se o njenim pojavama smjelo olako govoriti kao o nekim privremenim, prolaznim smetnjama koje će prije ili kasnije same nestati. Premda se već godinama susrećemo s raznim pojavama ove krize, pretežna većina naših novih zahvata u prostoru, način kako gradimo grad, svakodnevno šire i produbljuju ovu krizu. Danas je u nas izgrađeno već više dugoročnih prognoza razvoja naše zemlje sve do kraja stoljeća, no ni jedna od njih ne predlaže neka alternativna usmjerenja, drugačije putove rasta no što su bili oni koji su nas doveli do krize javnog prostora i do kritičkih situacija cijele ljudske okoline. **Određujući ovu krizu u prostoru kao krizu zajedništva moramo otkri-**

ti sve oštrije sukobe užih ekonomskih i širih društvenih interesa, sukobe sredstava i ciljeva. Ponekad se i suviše zavaravamo izvjesnim porastom individualnog standarda zatvarajući oči pred pojavama privatizacije, odvajanja pojedinačnih sudbina od sudbine šireg zajedništva. U nastojanjima da odnose gradskih stanovnika prema sredini u kojoj žive zasnivamo na nizu različitih podavanja i prodavanja, dakle na najjednostavnijim ekonomskim činiocima, zapravo neprestano smanjujemo njegovu brigu za gradski prostor i osjećaj odgovornosti prema njemu. Već smo odavno svjesni da izgradnja novih stambenih naselja kao golemih skupova pojedinačnih stambenih čelija ima i određene neželjene društvene posljedice, pa ipak gradimo tako i dalje. Daleko smo manje svjesni da sputavajući u ime štednje estetske mogućnosti suvremene arhitekture, a smanjujući društvenu narudžbu na području likovnih umjetnosti, osiromašujemo ne samo ljudsku okolinu, nego na taj način sakačimo i ljude koji u njoj žive. Dugačak je niz raznih nevolja sa kojima se ljudi susreću u gradskim sredinama. O njima treba govoriti, i to glasno, jer sve više prijete opasnost da se ljudi s njima pasivno pomire, da im se nametne uvjerenje u to da se i ne može živjeti drugačije nego što se živi, da se izgubi vizija bolje budućnosti. ■

* Osnovna srž ovog priloga objavljena je na Trećem programu Radio Zagreba. U skladu s tom prvobitnom namjenom izostale su nužne bilješke ispod teksta s navođenjem djela iz kojih potiču određeni citati.

Tekst je objavljen uz suglasnost Nakladničkog savjeta Udruženja hrvatskih arhitekata i prenesen je u izvornom obliku. Povod objavi je obilježavanje stote godišnjice rođenja Milana Preloga (1919. – 1988.).